

**Gaziantep Üniversitesi AYINTÂB
Araştırmaları Dergisi**

**Gaziantep University Journal
of AYINTÂB Studies**

e-ISSN: 2667-6257

Makale Adı: Bilimsel Yöntem Tartışmalarında Diyalektiğin Yeri

Article Name: The Role of Dialectics in Scientific Method Debates

Yazar Adı: Gülümser DURHAN

Yazar Kurumu: Doç. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Yazar E-Mail: g.durhan@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-9639-9620

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 18.05.2025

Kabul Tarihi: 10.06.2025

Yayın Tarihi: 30.06.2025

Yayın Yıl: 2025

Yayın Cilt: 8

Yayın Sayı: 1

Sayfa Aralığı: 23-37

Doi: <https://doi.org/10.71353/gunaad.1701556>

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Atıf: Durhan, Gülümser, Bilimsel Yöntem Tartışmalarında Diyalektiğin Yeri, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.1, 2025, ss.23-37.

Sayı 8/1: QR KOD

Makale: QR KOD

Bilimsel Yöntem Tartışmalarında Diyalektiğin Yeri

Gülümser DURHAN

Öz

Bilimsel yöntem, 17. yüzyıldan itibaren doğa bilimlerini karakterize eden, sistematik gözlem, ölçüm ve deneyin yanı sıra hipotezlerin formülasyonu, test edilmesi ve gerektiğinde revize edilmesini içeren bir prosedür olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu yöntemin tarihsel olarak birdenbire ortaya çıkmadığı, aksine belirli felsefi düşünme biçimlerinin evrimiyle mümkün hâle geldiği açıktır. Bu bağlamda çalışmamız, bilimsel yöntemin ortaya çıkışını mümkün kılan düşünsel zemini anlamak amacıyla, diyalektiğin felsefi kökenlerini ve yöntemsel değerini incelemeyi amaçlamaktadır. Antik Yunan'da Platon ve Aristoteles'in diyalektiğe yükledikleri anlamdan başlayarak, Hegel'in Tin'in gelişiminde merkezi bir rol oynayan diyalektik anlayışına ve nihayetinde Marksist gelenekte tarihsel ve toplumsal süreçlerin açıklanmasında kullanılan materyalist diyalektiğe kadar uzanan bir çizgi takip edilmiştir. Bu tarihsel seyir içerisinde diyalektiğin yalnızca karşıtlıklar üzerinden düşünmeyi sağlayan bir mantıksal yapı değil, aynı zamanda doğa, toplum ve düşüncenin gelişimini açıklamada temel bir yöntem olduğu ortaya konmuştur. Çalışma, diyalektiğin bilimsel yöntem tartışmalarında göz ardı edilen ama tarihsel olarak belirleyici rolünü vurgulamakta ve onun modern bilimin kavramsal çerçevesine olan katkılarını yeniden düşünmeyi önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Diyalektik, Bilgi, Bilim, Yöntem, Mantık.

The Role of Dialectics in Scientific Method Debates

Abstract

Since the 17th century, the scientific method has been defined as a procedural system that characterizes natural science, consisting of systematic observation, measurement, and experimentation, along with the formulation, testing, and revision of hypotheses. However, it is evident that this method did not emerge abruptly but was made possible through the evolution of specific philosophical modes of thinking. In this context, the aim of our study is to trace the origins of a dialectical mode of thought that laid the groundwork for the emergence of the scientific method. Beginning with the meanings attributed to dialectics by Plato and Aristotle in Ancient Greece, the study follows a historical trajectory through Hegel's conception of dialectics as a central dynamic in the unfolding of Spirit, and finally to the Marxist tradition, where dialectical materialism is employed to explain historical and social processes. Within this historical framework, dialectics is revealed not merely as a logical structure that enables thinking through contradictions, but as a fundamental method for explaining the development of nature, society, and thought. This study emphasizes the often-overlooked but historically decisive role of dialectics in debates surrounding the scientific method and proposes a reconsideration of its contributions to the conceptual framework of modern science.

Keywords: Dialectics, Information, Science, Method, Logic.

Extended Abstract

Dialectical thinking is a methodology aimed at uncovering all the changes and interactions observable throughout life. Accordingly, it is impossible to consider an event in isolation from the events surrounding it. A phenomenon can only be fully understood to the extent that it is connected to and conditioned by the surrounding events. If a phenomenon is considered apart from its contextual relationships and developments, the fundamental principle of the dialectical method is violated. In this sense, to look dialectically means to view events in motion and in connection with the totality they represent. Movement, in turn, is the struggle of opposites. One cannot exist without the other. Every movement, transformation, or change in form arises from the conflict of opposites.

In this context, dialectic should not be regarded merely as a rhetorical or speculative activity but as a foundational mode of thought that plays a constitutive role in the formation of systematic thinking about nature, knowledge, and society. The central thesis of this study is that dialectic, as a method aiming to reach truth through contradictions, tensions, and conflicts, constitutes an epistemological tool that underlies scientific thought. For this purpose, the study is structured into four main sections.

The first section, “The Philosophical Foundations of the Dialectical Method,” explores the origins of dialectic in Ancient Greek philosophy. In Plato, dialectic appears as a method that aims to reach truth through the conflict of opposing views within a dialogical inquiry. This method is presented by Plato as a means of intellectual ascent, linked to his theory of forms. Aristotle, on the other hand, employs dialectic more as a tool of probable reasoning, systematically distinguishing it from analytic science. The contributions of both thinkers laid the theoretical groundwork for subsequent dialectical systems.

The second section, “Dialectic in Hegel: Unfoldings of the Spirit,” addresses the transformation of dialectic in German Idealism. For Hegel, dialectic is not only a method of thinking but also the structure of reality itself. The dialectical movement of thesis, antithesis, and synthesis is not a mechanical formula but a process that inherently contains contradictions and develops by overcoming them. Hegel’s concept of “Spirit” (Geist) asserts that knowledge evolves historically by transcending its internal contradictions. This view is revolutionary from the perspective of philosophy of science, as it understands knowledge not as mere conformity to external reality but as a transformative process.

The third section, “Marxist Dialectic: The Motion of Reality,” focuses on how Karl Marx and Friedrich Engels reinterpreted Hegelian dialectic on a materialist basis. Dialectical materialism preserves the idea of contradiction and development but redirects it toward explaining historical and social processes. According to Marx and Engels, nature, society, and human consciousness evolve through production relations, class conflicts, and historical conditions. Within this framework, dialectic becomes not only a theoretical method of thought but also a means of grasping the objective laws of motion of reality. This methodological approach is especially valuable for analyzing paradigm shifts in evolutionary biology, earth sciences, and social sciences.

The fourth and final section, “The Scientific Function and Methodological Value of Dialectic,” connects historical and philosophical analyses with contemporary debates on scientific method. This section argues that presenting empirical science and speculative dialectics as opposing poles is reductive. While experimental methods are indispensable for observation and verification, dialectical thinking offers a flexible and profound understanding for interpreting complex systems, emergent structures, and paradigm shifts. Thinkers such as Thomas Kuhn, who analyzed scientific revolutions as nonlinear structures, demonstrated that scientific progress advances through crisis, contradiction, and transformation—an approach that aligns with the core assumptions of dialectic.

Ultimately, this study presents a critique of positivist approaches that reduce science solely to experiment and observation, arguing instead that the scientific method has historically drawn from dialectical modes of thought. By recalling the forgotten or overlooked historical function of dialectic, it suggests that the philosophical foundations of scientific method should be reconsidered within a broader framework. The approach advocated here, which sees the process of acquiring knowledge as too complex and transformative to be reduced to verification and experimentation alone, re-evaluates dialectic as both a theoretical and practical research method. Likewise, the study reveals the contributions of dialectic to scientific method on both epistemological and methodological levels, offering a more comprehensive perspective on the nature of knowledge production. In an age where scientific research increasingly faces complex, multilayered, and dynamic systems, the dialectical method, which allows thinking through contradiction and transformation, continues to be an indispensable resource not only for philosophy but for scientific thinking itself.

Giriş:

Bilimsel yöntemin ne olduğu ve nasıl işlemesi gerektiği, felsefe tarihinde sürekli yeniden ele alınan ve tartışılan temel meselelerden biridir. Gözlem, deney, tümevarım, tündengelim ve hipotetik-dedüktif yöntem gibi kavramlar bu tartışmaların merkezinde yer

alırken, bazı filozoflar bu geleneksel çerçevelerin dışında kalan alternatif yöntem anlayışları geliştirmiştir. Bu bağlamda, diyalektik düşünce, özellikle çelişki, karşıtlık ve dönüşüm ilkelerine dayalı yapısıyla, bazı düşünürler tarafından yalnızca felsefi bir yöntem değil, aynı zamanda bilimsel açıklama için de geçerli bir yaklaşım olarak savunulmuştur.

Diyalektiğin bilimsel bir yöntem olarak kullanılıp kullanılamayacağı sorusu hem epistemolojik hem de metodolojik düzlemde önemli tartışmalara zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada, diyalektiğin bilimsel yöntem içindeki yeri Hegel, Marx ve Engels gibi düşünürlerin yaklaşımları temelinde ele alınacaktır. Hegel, diyalektiği hem düşüncenin hem de varlığın temel yapısı olarak görerek, bilimsel bilginin oluşumunda çelişki ve karşıtlıkların zorunlu rolünü vurgulamıştır. Marx ve Engels ise Hegelci diyalektiği tarihsel maddecilik bağlamında yeniden yorumlayarak, doğa ve toplum bilimlerinde uygulanabilir bir yöntem haline getirmiştir. Dolayısıyla, söz konusu filozofların diyalektiğe bakışlarını karşılaştırmalı olarak incelemek ve bu yaklaşımların bilimsel yönüne dair farklı anlayışlara nasıl karşılık geldiği tartışmak, diyalektiğin yalnızca tarihsel bir düşünme biçimi değil, aynı zamanda bilimsel düşüncenin evriminde etkili bir yöntem olup olamayacağı sorgulanması açısından elzemdir.

Diyalektik Yöntemin Felsefi Temelleri:

Diyalektik yöntem, felsefi düşüncenin gelişiminde yalnızca bir tartışma tekniği değil, aynı zamanda bilgiye ulaşmanın temel yollarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu yöntemin felsefi temelleri ve ilk izleri, özellikle Antik Yunan felsefesinde görülmüş ve zamanla epistemolojik ve ontolojik bir çerçeve kazanmıştır.

Buna ilişkin olarak Hegel'in değerlendirmesine göre, ilk kez diyalektiğe bilimsel ve nesnel biçim Platon felsefesi tarafından verilmiş olduğundan, Platon diyalektiğin mucidi olarak görülmelidir. Sokrates'te diyalektik, onun genel felsefesiyle uyumlu olarak sıradan bilince yönelik olarak ve sofistlerin görüşlerini sorgulamak amacıyla ironiyle birleşen bu yöntem, ele alınan konular hakkında ayrıntılı bilgi edinmek amacıyla soru-cevap şeklinde işleyen soruşturma mantığı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹

Diyalektik yöntem sistematik ve tutarlı biçimde bir bilgi yöntemi olarak ilk kez Platon tarafından temellendirilmiştir. Platon, sürekli değişen duyusal görünüşler dünyasının karşısına, yalnızca akılla kavranabilen değişmez ve ezeli-ebedi bir gerçeklik alanı olarak idealar dünyasını konumlandırmaktadır. Duyular aracılığıyla elde edilen bilgi, Platon'a göre ancak sanı (*doxa*) düzeyindedir ve bu nedenle kesinlikten yoksundur. Oysa felsefi ve bilimsel bilgi (*episteme*), yalnızca değişmeyen ve kalıcı olan varlıkların, yani ideaların bilgisidir. Bu tür bir bilgiye ulaşmanın yolu ise, tartışma ya da düşünsel bir diyalog süreci içinde kavramlar arası geçişlerle mutlak olana ulaşmayı amaçlayan diyalektik yöntemdir.² Öyleyse Platon diyalektiği, duyusal olandan akılsal olana ilerleyerek "*episteme*"ye, yani kesin bilgiye ulaşmanın yöntemi olarak görmektedir. Ona göre gerçek bilgi, değişmeyen idealar dünyasında bulunabilir ve bu bilgiye ulaşmanın yolu diyalektik akıl yürütmedir. Başka bir ifadeyle Platon'a göre diyalektik, ruhun duyular âleminde idealar âlemine yükselmesinin sağlayan bir "*anamnēsis*" sürecidir. Nitekim episteme, bu süreç yoluyla açığa çıkmaktadır. Bu minvalde Hegel'e göre diyalektiğe ilk kez bilimsel olarak özgür ve nesnel biçim kazandıran filozof Platon'dur.³ Öyle ki Platon'un epistemolojisinde diyalektik, hakiki bilgiye ulaşmada son noktadır.⁴ Ayrıca Platon'un diyalektiği, yalnızca epistemolojik boyutlu bir tartışma sanatı değil, aynı zamanda varlığın

¹ Hegel, *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I – Mantık Bilimi*. Çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 2014), 169.

² Platon, *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu & M. Ali Cimcoz (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), 511abc- 532ab.

³ Hegel, *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I – Mantık Bilimi*, 169

⁴ Gülümser Durhan, *Aristoteles ve Platon'da Analoji* (Konya: Çizgi Kitapevi, 2020), 52.

mahiyetine dair metafizik bir sorgulamayı da içermektedir. Diyalektik, bu yönüyle hem yöntemdir hem de varlığın kendisini anlamının yoludur.

Bu noktada Herakleitos'un düşüncesi, diyalektiğin ontolojik temellerini şekillendiren en erken ve en güçlü örneklerden biridir. "Her şey akar" (*panta rhei*) ve "aynı ırmakta iki kez yıkanılmaz" gibi ifadeleriyle Herakleitos, varlığın durağan değil, sürekli değişen bir yapı olduğunu savunmaktadır.⁵ Ona göre evren, karşıtların çatışması yoluyla oluşmaktadır: "Savaş bütün şeylerin babasıdır ve bütün şeylerin hakanıdır."⁶ Bu çatışma ve değişim, yalnızca doğa olaylarında değil, insan bilgisi ve toplumsal yapılar da dâhil olmak üzere her düzeyde geçerlidir. Dolayısıyla diyalektik düşünce, Herakleitos'ta hem varlığın temel dinamiği hem de bilgiyi kavrama biçimi olarak temellendirilmektedir.

Aristoteles ise diyalektiği bir problemin "evet" ya da "hayır" biçiminde cevaplandığı, akla makul gelen kanaatlerden hareketle yapılan akıl yürütme sanatı olarak tanımlamaktadır. Görünüş itibarıyla onun özelliğini diyalog oluşturmaktadır. Diyalog da verilen cevaplar, zorluklardan ve çelişkilerden kurtulmaya yaramaktadır.⁷ Aristoteles'in *Topikler*'de ortaya koyduğu diyalektik ise, burhanî (*apodeiktik*) kıyastan farklıdır; zorunlu doğrulardan değil, olası öncüllerden hareket eden akıl yürütme biçimidir.⁸ Bir yandan anlaşmazlıkları ve çelişkileri ortadan kaldırırken mantığa; diğer yandan Aristoteles açısından karşılarındaki kişiyi ikna etmek amacıyla yapılan konuşma olmak bakımından retoriğe yaklaşan diyalektik, retorikle mantık arasında yer alan ve ikna etmeye yönelik ama mantıksal zorunluluk taşımayan bir düşünme biçimidir.⁹ Bu yönüyle diyalektik hem eğitimsel hem de yöntemsel bir değere sahiptir. Zira zorunlu doğrulara değil olasılıklara dayandığı için, kesin bilgiye ulaşmaktan çok sorgulama, karşılaştırma ve eleştirel düşünme süreçlerini teşvik etmektedir. Bu da ona eğitimde düşünmeyi öğretirken, yöntem olarak ise düşüncenin gelişmesini sağlamaktadır.

Ussal ve kesin bilginin (*episteme*) yöntemi diyalektiğin mucidi olarak Platon'u gören Hegel'in aksine, Aristoteles için diyalektiğin bulucusu ya da mucidi Elalı Zenon'dur.¹⁰ Elalı Zenon'un yaklaşımı ise diyalektiğin eleştirel yönünü öne çıkarmaktadır. Zenon'a göre diyalektikçi, başkalarının görüşlerini çürüten, ama ortaya bir görüş koymayan usta ve kılı kırk yaran tartışmacı kişidir; bu tartışmacı kişinin uyguladığı yöntem de diyalektiktir.¹¹ Yani Zenon'a göre diyalektik, başkasının tezini çürütmeye odaklıdır ve kendi başına pozitif bir öğretici sunmamaktadır. "Zenon'un amacı, kuramın kendisine yeni tanıtımlar getirmek değil, ama yalnızca karşıtlarının görüşünün tam olarak benzer bir doğadaki çelişkilere götürdüğünü göstermekti."¹² Dolayısıyla Zenon, felsefede çokçu düşünceyi yıkmak için kullandığı tartışma yöntemine "diyalektik" adını vermektedir. Bu anlayış, diyalektiğin çelişkiyi açığa çıkarma gücünü ön plana almakta ve ilerleyen dönemlerde Hegel'in "olumsuzlamanın olumsuzlanması" ilkesinde yankı bulmaktadır.

Diyalektiğin felsefi temelleri sadece mantıksal bir tartışma biçimi olarak değil, aynı zamanda gerçekliğin çelişkili ve değişken doğasını anlama çabası olarak şekillenmektedir. Bu çaba, diyalektiği hem varlığın hem bilginin dinamik yapısını açıklamada vazgeçilmez bir araç haline getirmiştir.

⁵ Charles H. Kahn, *The Art and Thought of Heraclitus* (Cambridge University Press, 1979), 53.

⁶ Walther Kranz, *Antik Felsefe*. Çev. Suad Y. Baydur (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984), 63.

⁷ Aristoteles, *Metafizik*. Çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996a), 114 [4. Dipnot].

⁸ Aristoteles, *Organon V. Topikler*. Çev. H. Ragıp Atademir (İstanbul: MEB., 1996b), 4.

⁹ Bertell Ollman & Tony Smith, *Yeni Yüzyılda Diyalektik*. Çev. Şükrü Alpagut (İstanbul: Yordam Kitap, 2011), 13.

¹⁰ Aristoteles, *Metafizik*, 114 [4. Dipnot] & Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Çev. C. Şentuna (İstanbul: YKY, 2013), 428.

¹¹ Selahattin Hilav, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi* (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1997), 36-37.

¹² Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi: Ön-Sokratikler ve Sokrates*. Çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 1986), 70.

Hegel’de Diyalektik: Tin’in Açılımları:

Hegel için diyalektik, yalnızca bir düşünme biçimi değil, aynı zamanda varlığın kendiliğinden gelişen dinamik yapısının ifadesidir.¹³ Başka bir ifadeyle Hegel’e göre diyalektik, yalnızca düşüncenin bir metodu değil, varlığın kendisinin işleyiş tarzıdır. Ona göre hakikat, durağan bir öz değil; karşıtlıklar ve çelişkiler içinde gelişen bir süreçtir. Bu bağlamda Hegel, diyalektiği üç aşamalı bir gelişim modeli olarak tanımlamaktadır: Tez, antitez ve sentez. Ne var ki bu kavramsallaştırma, daha çok Hegel’in yorumcuları tarafından yapılmış bir şemadır; Hegel’in metinlerinde doğrudan bu terimler geçmediğini belirtmek gerekmektedir. Onun metinlerinde tez, “kendinde evrensel, kendine özdeş tinsel öz” (kendinde-varlık); antitez, “kendi için-varolan, kendi içinde özdeşliğini yitirmiş, kendini adanmış ve kendinden vazgeçmiş öz” (kendinde-olmayış) ve sentez ise, “özbilinç olarak özne” (kendinde-kendisi-için-varlık) olarak geçmektedir.¹⁴ Bu üçlemi örneklendirmek gerekirse; bireysellik, tikel ile evrenselin bir sentezidir; evrensel, kendisi ile özdeş ve teorik olarak verili olan tikelin olumsuzlaması veya antitezidir. Başka bir deyişle bireysellik, bütünlüktür ve bireysel olan varlık, tam da bu gerçekle diyalektiktir.¹⁵

Bu minvalde “diyalektik, tez ve antitezden bir senteze ulaşma; yani iki karşıt düşünceden bir sentez oluşturma”dır.¹⁶ Hegel’in kendisi bu süreci ‘anlıkların birliği’ olarak ifade etmektedir.¹⁷ Bu manada diyalektik, soyutlama (soyut-akıl), çelişki (olumsuzlama) ve uzlaştırıcı bütünlük (olumsuzlamanın olumsuzlanması) veya Varlık (Tez/Özdeşlik)- Yokluk (Antitez/Olumsuzluk) ve Oluş (Sentez/Bütünlük) şeklinde üçlü bir yapıya sahiptir.¹⁸ Tez, eylemin uygulanacağı verili materyali tanımlar, antitez bu eylemin kendisini ve onu canlandıran düşünceyi ("proje") ortaya koyarken; sentez, bu eylemin sonucunu, yani tamamlanmış ve nesnel olarak gerçek ürünü göstermektedir. Bu ürün, başlangıçtaki verili olan gibidir; ancak verili olarak değil, verili olanı olumsuzlayan eylem tarafından yaratılmış olarak vardır.¹⁹ Tez, antitezden önce gelir, antitezi sentez takip eder; sentez de daha sonra yeni bir tez olarak sunulmaktadır ve bu böyle devam etmektedir.

Hegel’in felsefesinde varlık, tez-antitez-sentez düzleminde, dolayısıyla diyalektik bir biçimde sürekli gelişen ve ilerleyen bir süreçtir. Bu sürecin temel gücü “Tin”dir (Geist/İde), ki bu da kendini gerçekleştirme ve kendini bilme süreci içinde üç aşamadan geçmektedir.²⁰ İlk aşamada Tin, kendi içinde kapalı bir varlıkken; ikinci aşamada kendinden çıkarak doğayı oluşturmaktadır. Bu hareketle kendine yabancılaşmakta, yani kendini olumsuzlamaktadır. Üçüncü aşamada ise bu yabancılaşmadan kurtularak kendine dönmektedir: Olumsuzun olumsuzlanması yoluyla senteze ulaşmaktadır.

Bu bağlamda Hegel’in tin felsefesinde bilinç, yalnızca öznel bir deneyim alanı değil, aynı zamanda kendi içinde çelişkili iki özün ilişkisiyle biçimlenen bir süreçtir. Bu süreçte ilk öz, saf bilinçte “kendinde var olan öz” olarak temsil edilmektedir; değişmez, basit ve tüm bilinç biçimlerinin temeli olan evrensel “iyi”dir. Bu öz, bireysel bilinçlerin hareketi karşısında bağımsızlığını koruyan, kendi başına var olan ruhsal güçtür. Buna karşılık ikinci öz,

¹³ Ragıp Ege, *Diyalektik. Felsefe Ansiklopedisi* içinde, Edit. Ahmet Cevizci, (Cilt 4, ss. 576-591). (İstanbul: Babil Yayınları, 2006), 581.

¹⁴ Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, 311.

¹⁵ Alexandre Kojève, *Introduction to the Reading of Hegel: Lectures on the Phenomenology of Spirit*, 238.

¹⁶ Gülümser Durhan, *Aristoteles ve Açık Uçlu Düşünme: Antik Retorikten Modern Uygulamalara* (Konya: NEÜ Press, 2024), 32.

¹⁷ Hegel, *Tinin Görüngübilimi*. Çev. A. Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 1986), 123.

¹⁸ Alexandre Kojève, *Introduction to the Reading of Hegel: Lectures on the Phenomenology of Spirit* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1969), 143.

¹⁹ Alexandre Kojève, *Introduction to the Reading of Hegel: Lectures on the Phenomenology of Spirit*, 207.

²⁰ Nejat Bozkurt, *Hegel*. (Say Yayınları, 2005), 51-52.

bireyselliğin kendini ortaya koymasına imkân tanıyan, kendini başkaları için feda eden ve bu yönüyle edilgin bir ruhsal yapı arz eden evrensel “kötü”dür. Bu “kötü”, görünüşte değersiz ya da yoklukla özdeşleşmiş gibi görünse de, aslında bireyin kendi içine dönmesini ve kendinde varlık hâline gelmesini olanaklı kılan özdür. Hegel’e göre bu iki öz arasındaki gerilim, bilinçte sürekli bir çözülme ve yeniden kurulum süreci yaratmaktadır. “İyi” olan öz, bireylerin temelini, başlangıcını ve sonucunu oluştururken; “kötü” olan öz, bireyin ötekiyle ilişkisi yoluyla kendine dönüşünü ve kendisi için varlık hâline gelmesini mümkün kılmaktadır.²¹ Bu çelişkili yapı, tinin kendi bilincine varmasını sağlayan diyalektik hareketin temelidir.

Hegel’in kullandığı bu üç aşamalı mantıksal model, düşüncenin gelişim sürecinin omurgasını oluşturmaktadır: *an sich* (kendinde), *für sich* (kendisi için) ve *an und für sich* (hem kendinde hem kendisi için). Bu kavramsal yapı, varlığın kendi içsel potansiyelinden dışavurumuna ve ardından yeniden kendine dönerek tamlığa ulaşmasını ifade etmektedir. İlk aşama olan *an sich*, henüz gelişmemiş, içkin ve örtük olan varlığı temsil etmektedir; burada düşünce ya da gerçeklik, henüz kendi üzerine katlanmamıştır. İkinci aşama olan *für sich*, bu içsel yapının dışa vurulduğu, varlığın kendine yabancılaştığı düzlemdir. Öz, artık kendisiyle dışsallaşmış biçimi arasında bir ayrım yaşar; bu durum, Hegel’in doğa ya da toplum alanında incelediği yabancılaşma örneklerinde kendini göstermektedir. Üçüncü ve nihai aşama olan *an und für sich* ise, özün hem kendi içkin doğasını hem de dışsallaşmış biçimini kapsayan bir bütünlük düzeyine ulaşmasıdır. Bu aşamada tin hem kendinde olanı hem de kendisi için olanı uzlaştırarak kendini tam anlamıyla kavramaktadır. Böylece, Hegel’e göre gerçeklik yalnızca bir varoluş değil, aynı zamanda kendini bilen düşüncenin zorunlu bir açılımıdır; var olan her şeyin temelinde rasyonel düşünce yatmaktadır ve bu düşünce, evrensel olanın temelini oluşturmaktadır.²² Bu süreç, öznenin kendini gerçekleştirme ve özgürlüğe ulaşma yolculuğunun temel dinamiği olarak anlaşılmaktadır.

Görülüyor ki Hegel’de diyalektik, Tin’in aşamalar halinde gelişimi olarak betimlenmektedir. Duyusal kesinlikten başlayarak bilinç, kendi içindeki çelişkileri fark etmekte, bunları aşmakta ve her aşamada daha üst bir bilgi düzeyine ulaşmaktadır. Örneğin efendi-köle diyalektiği, kendini tanıyan bilincin başkasının bilinciyle olan çelişkili ilişkisini göstermektedir.²³ Bu çatışma, kölenin emeği yoluyla özgürlüğe yaklaşmasıyla çözülmekte; böylece özgürlük, içsel bir olgunluk haline gelmektedir.

Hegel’in düşüncesinde diyalektik, düşüncenin kendi içinden gelişen bir öteye geçiş hareketidir ve bu yönüyle salt bir yöntem değil, bizzat düşüncenin kendine özgü işleyiş biçimidir. Bu içkin geçiş süreci, anlık tarafından üretilen belirlenimlerin yani kavramsal ayrımların, tek yanlı ve sınırlı doğalarını kendiliklerinden ortaya koymalarıyla işlemektedir; zira her belirlenim, kendi karşısını içinde barındırmaktadır ve dolayısıyla kendi olumsuzlanmasını da imlemektedir. Sonlu olan, bu anlamda, kendi kendini ortadan kaldırma eğilimindedir; çünkü sonluluk, kendi sınırının farkında olmak ve bu sınırı aşmaya yönelmek demektir. Bu nedenle diyalektik, yalnızca çelişkilerin ifşası değil, aynı zamanda onların üst bir sentezde aşılması anlamına gelmektedir. Hegel’e göre, bilimin ilerlemesini mümkün kılan devingen ruh tam da bu diyalektik ilkedir; çünkü bilgi, ancak içkin bir zorunlulukla ilerleyebilir. Bu ilerleme, sonlu olanın üzerine dışsal bir müdahaleyle değil, bilfiil kendi doğasından kaynaklanan gerçek bir yükselişle gerçekleşir. Diyalektik, böylece hem düşüncenin yapısını hem de bilimin kendi iç tutarlılığını kuran temel ilkedir.²⁴

²¹ Hegel, *The Phenomenology of Spirit*. Trans. Terry Pinkard (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 270.

²² Charles Taylor, *Hegel* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975), 112.

²³ Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, 123-130.

²⁴ Hegel, *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I – Mantık Bilimi*. Çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 2014), 168.

Hegel'e göre çelişki, sonsuz ilerlemenin kendisi²⁵, gelişmenin zorunlu koşuludur. Aristoteles'in çelişmezlik ilkesine karşılık Hegel, çelişkinin düşünceye ve varlığa içkin olduğunu savunmaktadır. Varlık ile yokluk arasındaki geçişin "oluş"u doğurması gibi, her kavram kendi içsel çelişkisini taşımakta ve bu çelişki onu aşarak yeni bir kavrama dönüştürmektedir. Dolayısıyla Hegel'in mantık felsefesinde *oluş* hem düşüncenin hem de gerçekliğin en temel ve ilk somut kategorisi olarak belirlemektedir. Buna karşılık, *varlık* ve *yokluk*, içeriği bulunmayan soyutlamalardır; kendi başlarına ele alındıklarında yalnızca boş formlardır. Hegel'e göre, "varlığın kavramı"ndan söz etmek istiyorsak, aslında bu yalnızca "oluş"tan söz etmek anlamına gelmektedir; çünkü salt "varlık olarak varlık" tıpkı "yokluk" gibi kendinde içeriksizdir ve her biri ötekine indirgenebilir. Varlıkta yokluğu, yoklukta ise varlığı buluruz; bu karşılıklı geçiş ve içkin birlik, oluş kavramında cisimleşmektedir. Oluş, varlık ile yokluk arasındaki gerilimli birliği ifade etmektedir; varlık, yoklukta kendi kendisini muhafaza ederken oluş meydana gelmektedir. Ne var ki bu birlik, ayrımı içerdiği ölçüde anlam kazanmaktadır; zira ayrım göz ardı edildiğinde düşünce yeniden soyut varlığa, yani ilk indirgenmişliğe düşmektedir. Bu nedenle oluş, yalnızca varlığın değil, aynı zamanda gerçekliğin zorunlu olarak belirlenmiş, somut ve diyalektik ifadesidir.²⁶ Bu mantıksal hareket, yalnızca düşüncenin değil, doğanın, tarihin ve toplumun da temel yapısıdır.

Gelinen noktada Tin, yalnızca bireysel bilinç değil, tarihsel ve kültürel bir gerçekliktir. Öyle ki Hegel'in *Mutlak Tin* anlayışında sanat, din ve felsefe, Tin'in kendini ifade ettiği aşamalardır. Bu aşamalarda Tin, kendini hem duyuşsal biçimde hem simgesel anlatımda hem de kavramsal düşüncede ifade etmektedir ve nihayet kendisiyle uzlaşarak özgürlüğe varmaktadır. Öyleyse Hegel'in diyalektiği Tin'in kendisiyle kurduğu ilişki sayesinde gelişen bir süreçtir. Çelişki, olumsuzlama ve yeniden belirlenim yoluyla ilerleyen bu yapı hem ontolojik hem epistemolojik boyutta gerçekliğin temel dinamiği olarak işlemektedir.

Marksist Diyalektik: Gerçekliğin Hareketi:

Diyalektik yöntem, tarihsel süreç içerisinde farklı felsefi geleneklerde çeşitli şekillerde yorumlanmış, ancak hiçbir yerde Marksist teorideki kadar köklü bir dönüşüme uğramamıştır. Diyalektiğin temel ilkeleri, ilk olarak Hegel tarafından sistematik biçimde geliştirilmiş ve felsefi bir çerçeveye oturtulmuştur. Ne var ki, Hegel'in diyalektiği idealist bir zemine dayanmaktadır; onda gerçekliğin hareketi, düşüncenin içsel mantığına tabi kılınarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Hegel için gerçek dünya, "Mutlak İdea"nın dışsal bir görünümünden ibarettir. Diyalektik bu bağlamda, mutlak düşüncenin kendi içindeki gelişimi olarak kavranmaktadır.

Marx ve Engels'in katkısı, işte tam da bu noktada, diyalektiği idealist bir kabuktan sıyrarak materyalist bir temele oturtmak olmuştur. Hegel'in diyalektiği, Fransız Devrimi'nin düşünsel etkisiyle birlikte bilimsel düşüncenin mantıksal hareketini öngörmüşse de, bu öngörü mistik ve teleolojik bir karakter taşımaktaydı. Trotsky'nin belirttiği gibi, Hegel, Darwin'den ve Marx'tan önce yazmıştı. Hegel, Fransız Devrimi'nin düşünceye kazandırdığı güçlü ivme sayesinde, bilimin genel yönelimini önceden sezmışti. Ancak bu, ne kadar dahiyane olursa olsun yalnızca bir öngörü olduğundan, Hegel'in yaklaşımında idealist bir nitelik kazandı. O, nihai gerçeklik olarak ideolojik gölgelerle işlem yapıyordu. Marx ise, bu ideolojik gölgelerin hareketinin, gerçekte yalnızca maddi varlıkların hareketinin bir yansıması olduğunu ortaya koydu.²⁷

Hegel'in doğa ve tarih üzerine yazılarında, diyalektiğin yasalarına dair etkileyici örnekler mevcuttur. Ancak onun idealizmi, bu yasaları soyut ve keyfi kılmış; diyalektiği

²⁵ Hegel, *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I – Mantık Bilimi*, 139.

²⁶ Hegel, *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I – Mantık Bilimi*, 186.

²⁷ Leon Trotsky, *In Defense of Marxism*. (New York: Pioneer Publishers, 1942), 51-52.

“Mutlak İdea”ya hizmet ettirmek için, gerçekliğe dışsal bir biçim dayatmıştır. Oysa Marx, gerçekliğe dışarıdan bir kalıp dayatmayı değil, toplumsal ve maddi olguların iç dinamiklerini anlamayı hedeflemiştir. Marx'ın yönteminin Hegel'inkine benzemediği gibi, onun doğrudan bir tekrarı da değildir. Marx, bu farkı şu sözlerle ifade etmektedir: “Benim diyalektik yöntemim sadece Hegel'inkinden farklı değil, aynı zamanda onun tam tersidir. Hegel için düşünce süreci –ki bu düşünceyi ‘İdea’ adı altında kendi kendine var olan bir özneye dönüştürür– gerçek dünyanın yaratıcısıdır ve gerçek dünya yalnızca ideanın dışsal bir görünümünden ibarettir. Bana göre ise, tam tersine, ideal, insan zihninde yansıyan ve düşünce biçimlerine çevrilen maddi dünyadan başka bir şey değildir.”²⁸

Marx, Hegel'in diyalektiğini “baş aşağı duran” bir yapı olarak görür ve “mistik kabuğun içindeki rasyonel özü” ortaya çıkarmak için onun ayakları üzerine oturtulması gerektiğini belirtmektedir: “Hegel'de diyalektik baş aşağı durur. Mistik kabuk içindeki rasyonel özü bulmak için, onun tersine çevrilmesi, ayakları üstünde durdurulması gerekir.”²⁹ Bu nedenle Marksist diyalektik, yalnızca kavramsal düzeyde bir açıklama biçimi değil, aynı zamanda eleştirel ve devrimci bir yöntemdir. Marx'a göre diyalektik, mevcut olanı meşrulaştırmaz; aksine onun eleştirisini ve dönüşümünü olanaklı kılmaktadır.

Althusser'in ifadesiyle, Marx'ın bilimsel çalışmasında kullandığı yöntem –veriye, yani maddi olgulara dayalı olarak bilgi üretme süreci– Marksist diyalektiğin özünü oluşturmaktadır. Marx'ın Hegel'e karşı çıkışı, yalnızca felsefi değil, aynı zamanda yöntemsel bir kopuştur. Bu kopuş, “tersine çevirme” fikrinin yalnızca teorik değil, aynı zamanda tarihsel bir pratik olarak da hayata geçirilmesini içermektedir.³⁰

Marksist diyalektik, doğayı ve toplumu sabit ve durağan kategorilerle değil, karşıtlıkların birliği, çelişkilerin hareketi ve nitel sıçramalarla açıklamaya çalışmaktadır. Etrafımızdaki gerçeklik, ilk bakışta, sonsuz nedensellik zincirleri, etkileşimler ve değişimler vs. gibi karmaşık bir olgular ağı gibi görünür. Ancak bilimsel düşüncenin amacı, bu karmaşıklık içinde zorunlu olanı ayırt etmek ve değişim yasalarını kavrayarak düzeni ortaya koymaktır. İngiliz fizikçi ve filozof David Bohm'un da ifade ettiği gibi:

Doğada hiçbir şey sabit kalmaz. Her şey sürekli bir dönüşüm, hareket ve değişim halindedir. Yine de hiçbir şeyin daha önce var olmadan hiçbir şeyden ortaya çıkmadığını keşfederiz. Benzer şekilde, hiçbir şey iz bırakmadan yok olmaz, yani daha sonra var olan mutlak bir boşluğa yol açar. Dünyanın bu genel özelliği, şimdiye kadar hiçbir gözlem veya deneyle, bilimsel veya başka türlü, çeliştiği bulunmamış, farklı türden deneyimlerin geniş bir içeriğini özetleyen bir ilke açısından ifade edilebilir. Bu, her şeyin başka şeylerden geldiği ve başka şeylere yol açtığı anlamına gelir.³¹

Bu anlayış, Marksist diyalektiğin doğa, toplum ve düşünce arasında kurduğu karşılıklı etkileşim modeline doğrudan karşılık gelmektedir. Gerçeklik, kendi iç çelişkileriyle değişen bir yapıdadır; bu da diyalektiğin hem bilimsel hem de devrimci işlevini belirlemektedir. Diyalektiğin temel önermesi, her şeyin sürekli bir değişim, hareket ve gelişme süreci içinde olduğudur. Engels'e göre, “hareket, varoluşun en genel biçimi, evrendeki tüm değişimlerin ve süreçlerin temelidir; bu, basit yer değiştirmeden düşünceye kadar her düzeyi kapsar.”³² Dolayısıyla, madde durağan değil, doğası gereği hareketlidir. Hatta Engels, madde ve hareketin aynı şeyin iki farklı ifadesi olduğunu, hareketin maddenin doğuştan gelen bir özelliği olduğunu ileri sürmektedir.

²⁸ Karl Marx, *Kapital*. Cilt 1, 2. Basım, Çev. Alaattin Bilgi (Sol Yayınları, 1978), 19.

²⁹ Marx, *Kapital*, 28.

³⁰ Louis Althusser, *Marx İçin*. Çev. Işık Ergüden (İthaki Yayınları, 2002), 2013.

³¹ David Bohm, *Causality and Chance in Modern Physics* (London: Routledge, 1984), 1.

³² Engels, *Doğanın Diyalektiği*, 94.

Bu görüş, modern fizik tarafından da doğrulanmış görünmektedir. Amerikalı fizikçi Richard P. Feynman, moleküler düzeydeki hareketin sıradan gözle görülemediğini ama maddeyi milyarlarca kez büyütebilseydik her şeyin sürekli hareket halinde olduğunu açıkça göreceğimizi belirtmektedir: “Bizim kaba gözlerimize göre hiçbir şey değişmez ama milyarlarca kez büyütülmüş halini görebilseydik, onun bakış açısından sürekli değiştiğini görürdük: Moleküller yüzeyi terk etmekte ve geri gelmektedirler.”³³

Bu hareket fikri, aslında kökleri antik felsefeye kadar giden bir düşüncedir. Aristoteles’in *Metafizik* adlı eserinde belirttiği gibi, doğanın özü, nesnelerin içkin bir hareket ilkesine sahip olmasıdır: Bu nedenle ‘doğanın birincil ve uygun anlamı, şeylerin kendilerinde sahip oldukları özdür; hareket ilkesidir.’³⁴ Bu anlayış, hareketi dışsal bir kuvvetin sonucu olarak gören mekanik görüşten farklıdır. Engels ve Marx’a göre hareket, maddenin içsel bir eğilimidir; madde kendi kendine hareket etmektedir.

Engels, doğanın, toplumun ve düşüncenin evrensel yasalarının diyalektiğin alanına girdiğini belirtmektedir. Ona göre diyalektik, yalnızca bir düşünme yöntemi değil, doğanın ve toplumun gelişimini açıklayan bilimsel bir yasalar sistemidir.³⁵ Bu yasalar özellikle üç temel ilkeyle ifade edilir: 1) Niteliğin niceliğe dönüşüm yasası, 2) Karşıtların iç içe geçmesi yasası, 3) Olumsuzlamanın olumsuzlanması yasası.³⁶

Niceliğin niteliğe ve niteliğin niceliğe dönüşüm yasasını, kendi amacımız doğrultusunda şöyle ifade edebiliriz: Doğada her özel durumda ortaya çıkan nitel değişimler, yalnızca maddenin ya da hareketin (enerjinin) nicel olarak artması veya azalmasıyla açıklanabilir. Doğada karşılaştığımız tüm nicel farklar ya maddelerin kimyasal bileşimlerindeki değişikliklerden ya da enerjinin miktarındaki veya biçimindeki farklılıklardan kaynaklanır; çoğu durumda ise bu iki etken bir arada rol oynar.³⁷ Bu yasa, doğadaki ve toplumdaki değişimin rastlantısal ya da yüzeysel değil, belli bir birikim ve eşik üzerinden nitel bir sıçrama olarak gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Yine bu yasa, görünüşte yalnızca nicel artış veya azalış gibi görünen değişimlerin, belli bir sınırı aştığında bütünüyle farklı bir niteliğe yol açtığını savunmaktadır. Basit bir biçimde ifade etmek gerekirse; bir şeyin miktarındaki artış, belli bir eşik noktasında onun niteliğini değiştirmektedir. Bu yalnızca fiziksel ya da kimyasal süreçlerde değil, toplumsal ve düşünsel dönüşümlerde de geçerlidir. Engels, bu yasayı doğadaki hareketin en temel biçimleri üzerinden açıklarken, onu yalnızca bir teori değil, doğanın işleyiş yasalarının kendisi olarak ortaya koymaktadır. Ona göre bu yasa, hareketin basitten karmaşığa giden yapısını ve nitel dönüşümlerin, nicel birikimlerle hazırlandığını ifade etmekte ve evrende meydana gelen her türlü değişim —ister fiziksel ister biyolojik ister düşünsel olsun— en sonunda bu yasa çerçevesinde işlemektedir.

Trotsky ise bu yasayı gündelik hayatın içinde, basit ve anlaşılır örneklerle somutlaştırmaktadır. Trotsky’nin verdiği çorba örneği, yasanın basit ama güçlü bir betimlemesidir: “Her ev kadını bir parça tuzun çorbaya lezzet katacağını, ama biraz daha fazlasının onu içilmez hale getireceğini bilir.”³⁸ Burada niceliksel bir artış –tuz miktarının artması– belirli bir eşiği geçtiğinde çorbanın niteliğini değiştirir: lezzetli olmaktan çıkar ve içilmez hale gelir. Aynı biçimde, bir tilkinin besin tercihlerinden, bir kurttan kaçışına kadar verdiği örnekler, doğanın kendiliğinden bir “diyalektik içgörü” ile işlediğini gösterir. Trotsky’nin ifadesiyle: “Tilkinin bacaklarının, tamamen bilinçli olmasalar da Hegelci

³³ Richard P. Feynman, *Lectures on Physics*. Vol. I, (New York: Basic Books, 1977), 10.

³⁴ Aristoteles, *Metafizik*, 243.

³⁵ Friedrich Engels, *Anti-Dühring*. Çev. Kenan Somer (Ankara: Sol Yayınları, 1977), 240.

³⁶ Engels, *Doğanın Diyalektiği*, 85.

³⁷ Engels, *Doğanın Diyalektiği*, 86.

³⁸ Leon Trotsky, *In Defense of Marxism*, 83.

eğilimlerle donatıldığı besbellidir.”³⁹ Bu, diyalektiğin yalnızca bilinçli düşünceyle değil, doğanın kendiliğinden işleyişiyle de uyumlu olduğunu göstermektedir.

Diyalektik düşüncenin özgünlüğü, değişim ve hareketi yalnızca süreç olarak ele alması değil, bu süreçleri içsel karşıtlıklar temelinde açıklamasıdır. Geleneksel formel mantık veya Aristoteles mantığı, çelişkileri bertaraf etmeye çalışırken, diyalektik düşünce çelişkiyi gerçekliğin özüne yerleştirmektedir. Karşıtlık/Zıtlık, her şeyin iç yapısında vardır; o hareketin, değişimin ve gelişmenin itici gücüdür. Bu yaklaşım, “karşıtların birliği” ya da “çelişkilerin iç içe geçmesi” yasasıyla formüle edilmiştir. Öyle ki Engels için diyalektik, doğa deneylerinden elde edilen bulgulara dayanarak, karşıt kutuplar arasındaki her türlü ilişkinin genellikle bu kutupların birbirine olan karşılıklı etkisinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu karşıtlıkların ve ayrılıkların yalnızca bu unsurların karşılıklı bağı ve birliği içinde anlam kazandığını; buna karşılık, onların birliğinin de ayrılışlarında ve karşılıklı bağlarının da ancak karşıtlıkları içinde var olduğunu göstermektedir.⁴⁰

Olumsuzlamanın olumsuzlanması yasası ise, tarihsel gelişimin doğrusal değil, çelişkili ama ilerleyici bir yapıda olduğunu ifade etmektedir. Bu yasada, yadsımanın yadsıdığı şeyi yok saymasından ya da aynı süreçlerin döngüsel olarak tekrarlanmasından değil, her aşamada daha yüksek ve karmaşık bir düzeyin oluşmasından söz edilmektedir. Friedmann’ın ifadesiyle, “Hegel’inki gibi gerçekliğin diyalektik anlayışında, A, B’nin nedenidir; ama B, aynı zamanda A ile çatışır ve A’ya tepki verir. Karşılıklı eylemin ortak bir sonucu vardır: ‘yadsımanın yadsınması’; hem A hem B’nin aşılması ve yeni bir düzlemde sentez olan C. Bunu dikkate alarak, A, B’nin nedenidir kadar B de A’nın nedenidir de denilebilir.”⁴¹

Engels, bu yasaları yalnızca teorik düzeyde bırakmamış, doğadaki örneklerle somutlaştırmıştır:

Niceliğin niteliğe dönüşümü yasası (Küçük değişimlerin birikerek niteliksel sıçramalara yol açması): Az sayıda Fransız askeri Memlûklere karşı etkisizdir, ama sayı arttıkça nitel bir üstünlük kazanırlar.⁴² Bir göletin suyunu yavaş yavaş ısıtırsınız. Sıcaklık 99°C’ye kadar çıkar ama hâlâ su sıvıdır. 100°C’ye ulaştığında ani bir değişim olur: su buhara dönüşür. Bu, nicel bir artışın niteliksel bir sıçramaya yol açmasıdır.

Karşıtların iç içe geçmesi yasası (Her şey içsel çelişkiler taşır ve bu çelişkiler gelişmenin kaynağıdır): Canlı organizmalar hem özdeş kalır hem de sürekli değişim geçirerek kendileriyle özdeşliklerini aşar.⁴³ Bir tohum, toprağa düştüğünde hem canlılık potansiyeli taşır hem de çürüme riski. İçindeki büyüme gücü ile çevresel tehditler arasındaki çelişki gelişimi belirler. Bu çelişki sayesinde filizlenir ya da yok olur.

Olumsuzlamanın olumsuzlanması yasası (Bir şeyin inkâr edilip sonra daha yüksek bir biçimde yeniden kurulması): Ortak mülkiyet → Özel mülkiyet (yadsıma) → Sosyalist ortaklaşa mülkiyet (yadsımanın yadsınması).⁴⁴ İlk insanlar ortaklaşa yaşam sürüyordu. Zamanla özel mülkiyet gelişti ve bu yapıyı yadsıdı. Ancak modern sosyalist hareket, başlangıçtaki ortaklaşayı daha gelişkin bir biçimde yeniden kurmayı amaçlar.

Engels’e göre, diyalektik yöntem yalnızca doğa bilimleri için değil, tarihsel gelişmenin açıklanmasında da belirleyicidir. Yeni bilimsel ve tarihsel veriler, geçmişin yeniden

³⁹ Leon Trotsky, *In Defense of Marxism*, 83.

⁴⁰ Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*. 4. Baskı, Çev. Arif Gelen (Ankara: Sol Yayınları, 1979), 98.

⁴¹ Georges Friedmann, *Tarihsel Materyalizm ve Karşılıklı Eylem, Diyalektik Yöntem ve Materyalizm* içinde, Çev. Barkın Asal, (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2016), 101.

⁴² Engels, *Anti-Dühring*, 223.

⁴³ Engels, *Doğanın Diyalektiği*, 272.

⁴⁴ Engels, *Anti-Dühring*, 525.

yorumlanmasını gerekli kılmış ve tarihin özünde bir sınıf mücadelesi tarihi olduğunu ortaya koymuştur. Bu sınıf mücadelesi, üretim ve değişim ilişkilerinin ürünü olan toplumsal sınıflar arasındaki çatışmayı ifade eder. Bu görüş, idealist tarih yorumlarını bütünüyle geçersiz kılarak tarihin materyalist temelde yeniden kavranmasını sağlamıştır:

“Yeni olgular, bütün geçmiş tarihi yeni bir incelemeden geçmeye zorladılar... Sonuçta, toplumun ekonomik yapısının, hukuksal ve siyasal kurumların üst yapısını olduğu kadar, dinsel ve felsefi fikirleri de açıklayan gerçek temeli oluşturduğu görüldü.”⁴⁵

Marksist diyalektik böylece yalnızca teorik bir yöntem değil, doğayı, tarihi ve düşünceyi materyalist bir temelde açıklama girişimidir. Gerçekliğin hareketi, bu yaklaşımda, nesnelerin içsel çelişkilerle geliştiği dinamik bir süreç olarak anlaşılmaktadır. Marksist diyalektiğin bilimsel yöntemi, değişimin yalnızca görünen düzeyde değil, yapısal düzeyde ve kaçınılmaz olarak ilerleyici olduğunu öne sürmektedir.

Diyalektiğin Bilimsel İşlevi ve Yöntemsel Değeri:

Diyalektik düşünme, tarihsel kökenleri Antik Yunan felsefesine uzanan, yalnızca felsefi değil aynı zamanda bilimsel bir yöntem olarak da işlev gören dinamik bir akıl yürütme biçimidir. Diyalektiğin temelinde, çelişkilerle yüzleşme, bu çelişkileri aşma ve gelişimsel dönüşüm sağlama amacı yer almaktadır. Akarsu diyalektiği, bir kavramdan diğerine geçerek çelişkileri ortadan kaldıran mantıksal düşünme yolu olarak tanımlanmaktadır.⁴⁶ Bu yönüyle diyalektik, bilimsel ilerlemenin yalnızca doğrusal değil, aynı zamanda çatışmalı ve dönüşümsel bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu dönüşümsel yapının bilimsel bilgi üretiminde nasıl rol oynadığını anlamak için Thomas Kuhn’un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı eseri önemli bir dönüm noktasıdır. Kuhn’a göre bilimsel ilerleme, normal bilim dönemlerinde yerleşik paradigmlar çerçevesinde sürdürülürken, zamanla bu paradigmlarla uzlaştırılamayan bulguların birikmesi sonucunda krizler doğar. Bu kriz ortamı, alternatif paradigmların doğuşunu ve benimsenmesini tetikler. Bu süreç, Kuhn’un ifadesiyle bilimin “diyalektik sürtüşmesi”dir ve bu, bilimsel ilerlemenin temel dinamiğini oluşturmaktadır.⁴⁷ Kuhn bu durumu şöyle özetlemektedir: “Başarılı araştırmanın statükoya derin bir bağlılık gerektirmesine karşın bu girişimin yüreğinde gene de yenilenme yatmaktadır.”⁴⁸ Dolayısıyla bilimsel devrimler, bir anlamda diyalektik dönüşümün epistemolojik yansımalarıdır.

Cevizci diyalektiği, "akıl yürütme yoluyla araştırma ve doğrulara ulaşma yöntemi" olarak tanımlarken, bu yöntemin bilimsel araştırmada temel bir işlev gördüğünü vurgulamaktadır.⁴⁹ Ergun’un belirttiği üzere diyalektik yöntem, nesnelerin dış görünüşleriyle özlerinin aynı olmadığını kabul eder ve bu nedenle olaylara “ya bu ya şu”, “evet mi hayır mı?” gibi kesin yanıtlarla yaklaşmayı uygun bulmaz. Bunun yerine, olayları ilişkiler ve olasılıkları dikkate alarak açıklamayı gerekli görür. Neden-sonuç ilişkilerini göz önünde bulundurur; her nedenin başka bir nedenden kaynaklandığını, her sonucun yeni bir nedene yol açtığını ve tüm unsurların karşılıklı etkileşim içinde olduğunu kabul eder. Ayrıca, bir nedenin tamamen ortadan kaybolmayacağını da farkındadır. Neden ve sonuç, birbirine bağımlı kavramlardır.⁵⁰ Yani diyalektik; olayları, karşılıklı etkileşimlerin, değişimlerin ve bağlantıların bütünü içinde değerlendiren bir yöntemdir. Bu bakış açısı, bilimsel düşüncenin yüzeydeki görünümünden

⁴⁵ Engels, *Anti-Dühring*, 78.

⁴⁶ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDK Yayınları, 1975), 72.

⁴⁷ Thomas Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. Nilüfer Kuyaş (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016), 16-17.

⁴⁸ Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, 27.

⁴⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul, Paradigma Yayınları, 2010), 469.

⁵⁰ Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih. Sosyolojide Yöntem Sorunu*, 3. Baskı, (Ankara: İlke Kitabevi Yayınları, 1995), 122.

çok, derin yapıları ve özsel ilişkileri araştırması açısından belirleyicidir. Diyalektiğin nesnelerin dış görünüşü ile özünün aynı olmadığını kabul etmesi, bilimsel açıklamaların indirgemeci değil, bütüncül bir yapıda gelişmesini sağlamaktadır.

Bu bağlamda Antikçağ felsefesinde Aristoteles, diyalektiği bir yöntem olarak kullanmış ve özellikle ilkelerin ortaya konmasında bu yöntemin önemini vurgulamıştır.⁵¹ Kuçuradi, Aristoteles'te diyalektiğin bir temellendirme ve yoklama metodu olduğunu, bu yöntemin başarılı kullanımıyla bir ustalığa ve nihayetinde bir metodolojiye dönüştüğünü belirtmektedir.⁵² Bu anlamda diyalektik, yalnızca önermeler arası mantıksal ilişkileri değil, düşüncenin yürüdüğü yolu da düzenleyen bir epistemolojik araçtır.

Modern düşüncede ise diyalektik düşünme, sabit olgulara değil, kurucu ve etkileşimli ilişkiler yoluyla meydana gelen gelişimsel dönüşümlere odaklanmaktadır. Basseches, bu düşünme biçimini “diyalektik-gelişimsel dönüşüm örneklerini arayan ve tanıyan düşünme”⁵³ olarak tanımlar. Bu yaklaşım, bilimi durağan değil, sürekli değişim ve etkileşim içinde gelişen bir etkinlik olarak görmemizi sağlamaktadır.

Bu minvalde, diyalektik yöntem, bilimsel ilerlemenin yalnızca bir ürünü değil, aynı zamanda onu mümkün kılan temel yöntemsel yaklaşımdır. Paradigmaların çöküşü ve yenilerinin doğuşu, düşüncenin çelişkilerle yüzleşerek gelişmesi ve öz ile görünüş arasındaki ilişkinin kavranması gibi unsurlar, bilimin doğasında yer alan diyalektik yapıyı açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda diyalektik, hem bilimsel düşüncenin tarihsel evrimine ışık tutar hem de bilimsel yöntem anlayışının kurucu ögesi olarak değer taşımaktadır.

Sonuç:

Diyalektik, tarihsel olarak sadece düşünmenin bir biçimi değil, aynı zamanda gerçekliğin hareketini, dönüşümünü ve çelişkiler üzerinden ilerleyişini anlamaya yönelik temel bir yöntem olmuştur. Antik Yunan'dan modern felsefeye uzanan bir çizgide diyalektiğin felsefi temelleri ve özellikle Sokrates'in soru-cevap tekniğiyle başlayan ve Platon ile Aristoteles'te farklı yönelimlerle gelişen yapısı, onun yalnızca mantıksal bir yöntem değil, aynı zamanda bilgi üretiminde eleştirel bir yaklaşım sunduğunu göstermektedir.

Hegel'de diyalektiğin kazandığı boyut, Tinin tarihsel ve mantıksal açılımlarıyla birlikte düşüncenin kendi iç çelişkileriyle geliştiği bir süreçte işaret etmektedir. Bu yaklaşım hem tarihe hem de düşünceye dinamik bir yapı kazandırarak sabitlikten uzak, sürekli kendini aşan bir oluş halini merkeze almaktadır. Hegel'in diyalektiği, yalnızca idealist bir sistem kurma çabası değil, aynı zamanda bilimsel düşüncenin gelişiminde karşıtlıkların, olumsuzlamaların ve bütünleşmelerin kurucu rolüne işaret etmektedir.

Marksist diyalektiğin ise Hegelci sistemin idealist temelini reddederek, materyalist bir zemin üzerinde toplumsal, ekonomik ve tarihsel olgulara uygulanması, diyalektiği bilimin doğrudan bir aracı hâline getirmiştir. Marksist yaklaşımda diyalektik, gerçekliğin çelişkili yapısına uygun bir yöntem olarak konumlandırılmaktadır; bu bağlamda doğa bilimlerinden toplumsal yapılara kadar geniş bir yelpazede açıklayıcı ve dönüştürücü bir işleve sahiptir.

Gelinen noktada diyalektik yöntem, yalnızca teorik bir söylem biçimi ya da felsefi bir miras değildir; aksine, bilimsel yöntemin eleştirel, bütüncül ve tarihsel boyutunu vurgulayan vazgeçilmez bir yaklaşımdır. Pozitivist yöntemin indirgemeci ve mekanik doğasına karşı, diyalektik; süreci, çelişkiyi, dönüşümü ve bağlamsallığı esas alarak bilimi yeniden düşünmeyi

⁵¹ Aristoteles, *Metafizik*, 115.

⁵² Ioanna Kuçuradi, *Çağın Olayları Arasında* (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2010), 103.

⁵³ Michael Basseches, “The Development of Dialectical Thinking As An Approach to Integration”, *Integral Review*, 1/1, (2005), 56.

mümkün kılmaktadır. Bugünün karmaşık, çok katmanlı sorunlarının anlaşılmasında diyalektiğin bilimsel işlevi ve yöntemsel değeri, daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bilimsel yöntem tartışmalarında diyalektiğin yerinin sorgulanması, diyalektiğin sadece felsefi değil, aynı zamanda metodolojik bir güç olarak yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bilimsel düşüncenin daha derin, eleştirel ve dinamik bir karakter kazanabilmesi için diyalektiğin sunduğu imkânlarla yeniden kulak vermek, günümüz araştırmaları açısından hem teorik hem de pratik anlamda yeni ufuklar açacaktır.

Kaynaklar:

- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları, 1975.
- Althusser, Louis, *Marx İçin*, çev. I. Ergüden, İthaki Yayınları, 2002.
- Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996a.
- Aristoteles, *Organon V. Topikler*, Çev. H. Ragıp Atademir, İstanbul: MEB, 1996b.
- Basseches, Michael, The Development of Dialectical Thinking As An Approach to Integration, *Integral Review*, 1/1, (2005), 47 – 63.
- Bohm, David, *Causality and Chance in Modern Physics*, London: Routledge, 1984.
- Bozkurt, Nejat, *Hegel*, Say Yayınları, 2005.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2010.
- Copleston, Frederick, *Felsefe Tarihi: Ön-Sokratikler ve Sokrates*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 1986.
- Durhan, Gülümser, *Aristoteles ve Platon'da Analoji*, Konya: Çizgi Kitapevi, 2020.
- Durhan, Gülümser, *Aristoteles ve Açık Uçlu Düşünme: Antik Retorikten Modern Uygulamalara*, Konya: NEÜ Press. 2024.
- Ege, Ragıp, “Diyalektik”, *Felsefe Ansiklopedisi* içinde, ed. Ahmet Cevizci, Cilt 4, İstanbul: Babil Yayınları, 2006, 576-591.
- Engels, Friedrich, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol yayınları, 1977.
- Engels, Friedrich, *Doğanın Diyalektiği*, 4. Baskı, Çev. Arif Gelen, Ankara: Sol Yayınları, 1979.
- Ergun, Doğan, *Sosyoloji ve Tarih Sosyolojide Yöntem Sorunu*, 3. Baskı, Ankara: İlke Kitabevi Yayınları, 1995.
- Feynman, Richard P., *Lectures on Physics*, Vol. I, New York: Basic Books, 1977.
- Friedmann, Georges, “Tarihsel Materyalizm ve Karşılıklı Eylem”, *Diyalektik Yöntem ve Materyalizm* içinde, Çeviren: Barkın Asal, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2016.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi I – Mantık Bilimi* (çev. Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınları, 2014.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Tinin Görüngübilimi* (çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları, 1986.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *The Phenomenology of Spirit*, Trans. Terry Pinkard, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Hilav, Selahattin, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1997.
- Kahn, Charles H., *The Art and Thought of Heraclitus*, Cambridge University Press, 1979.

Kojève, Alexandre, *Introduction to the Reading of Hegel: Lectures on the Phenomenology of Spirit*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1969.

Kranz, Walther, *Antik Felsefe*. çev. Suad Y. Baydur, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984.

Kuçuradi, Ioanna, *Çağın Olayları Arasında*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2010.

Kuhn, Thomas, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2016.

Laertios, Diogenes, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, Çev. Candan Şentuna, İstanbul: YKY, 2013.

Marks, Karl, *Kapital*, Cilt 1, 2. Basım, çev. A. Bilgi, Sol Yayınları, 1978.

Ollman, Bertell ve Smith, Tony, *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap, 2011.

Platon. *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu & M. Ali Cimcoz, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.

Taylor, Charles, *Hegel*, Cambridge: Cambridge University Press, 1975.

Trotsky, Leon, *In Defense of Marxism*. New York: Pioneer Publishers, 1942.